

A nagylevelű hárs kultúrtörténeti vonatkozásai

Dr. Tuba Katalin¹, dr. Kelemen Géza²

www.azevfaja.hu

A hársfa tudományos neve a görög „ptilon” szóból ered, ami szárnyat jelent. A szárny a termés murvalevelére utal, ami hatékonyabb terjedését segíti elő. Más nézetek szerint a hársfa tudományos neve a görög „tilos” szóból származik, ami rostot jelent. A kéregben található háncsrostok gazdagsága a hársfa különleges tulajdonsága, erre utal ez a névváltozat.

Van olyan vélemény is miszerint a Tilia szó a görög „ptelea”, szilfa és „tiliai” vagy fekete nyár szóból származik. A jelentése „széles” vagy talán „széleslevelű”. Minden bizonnyal az indoeurópai „lent-o-”, hajlékony az alapja számos európai nyelv hárs szavának, ami a „Linde” szót eredményezte. A proto-szláv származék, a „lipa” pedig a legtöbb szláv nyelvben ismert.

A spanyol (tilo), a francia (tilleul) és az olasz nyelvben (tiglio) a latinból származik a hársak neve. A görög nép a nimfa, Filüra nevét adta a hársnak.

A Magyar Etimológiai Szótár szerint a hárs szó finnugor örökség. A zürjén „kats”, finn „kosku” fakéreg szóból eredeztethető. Az évszázadok során összetett nyelvi fejlődésen ment keresztül, míg elérte mai hárs formáját.

A szorb (nyugati szláv nép Németország keleti részén) nyelv lipsk szavából származik Leipzig, vagyis Lipcse város neve is (de a világhírű amerikai előadó, Dua Lipa nem két hársat jelent, ugyanis neki albán eredetű neve van). A lipicai ménék hazája, a szlovén Lipica, a híres ménés névadója is a hársról kapta a nevét.

A horvát kuna fizetőeszköz váltópénzének neve szintén a lipa, mivel a fafajt Horvátországban hagyományosan a piacterek köré ültették.

Szláv nyelvterületen amúgy rengeteg Lipa helynév található, de Magyarországon is számtalan utca, dűlő, vagy községnevében szerepel a hárs, mint Hárs-

kút, Somogyhárságy, Zalaháshágy, Hársalja, Hárshegy stb. E tekintetben a rekorder talán Németország, ahol kb. 1000 helységnév viseli a Linde megnevezést.

Számos utca külföldön, de Magyarországon is a hársfa nevet kapta. Világszerte ismert a berlini Unter den Linden, azaz a Hársak alatt. Ez a sétány vagy allé a harmincéves háború után, a királyi palotától a vadászerdőbe vezető, hársakkal szegélyezett széles útként létesült.

Kedvelt neve a panzióknak, vendéglőknek, kocsmáknak is, de van még óvoda is ilyen névvel.

A Linda női név német eredetű. Jeleltése hársfából készült pajzs.

És még egy név: Carl von Linné, eredeti „latin nevén” *Carolus Linnaeus* svéd természettudós, orvos és botanikus. Megalkotta a modern tudományos rendszerezés alapelveit, a rendszerezés kategóriáit (a taxonokat), és kidolgozta a modern tudományos nevezéktant. Nevét a házuk udvarán álló hatalmas hársról vette fel, svéd lind, latinositva Linné.

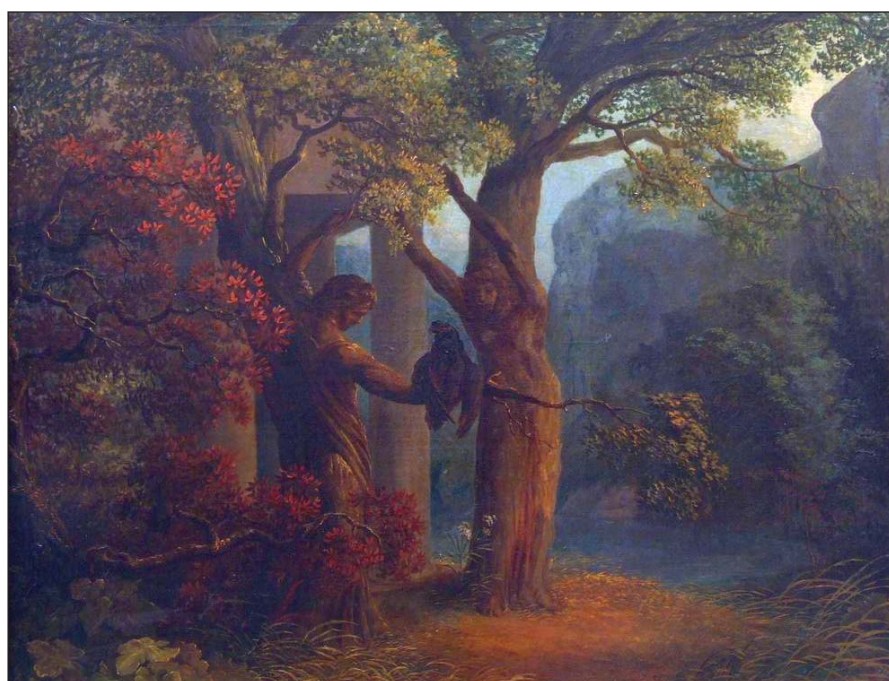
Mitológiai vonatkozások

A hársfa az európai hiedelmekben – más szent fákkal együtt – világfá, ami távol tartja a szerencsétlenségeket, villámcsapást, és elriasztja az ártó szellemeket.

Kronosz, a titán, Okeanosz leányával, Filürával (Philyra) ló képében nemzi Kheirónt, a kentaurt. A szülés után a gyermek látványától elborzadó Filüra Zeusztól kéri, hogy változtassa át, így lett belőle hársfa. A mondákban Kheirón egyébként híres orvos és jó volt, és megkapta „Filüra, a hársfa fia” nevet. Filüra amúgy a papír istennője, az írás, a gyógyítás, a parfüm, ezeken túl a szépség és a jóslás istennője. Megtanította az emberiséget a papírkészítésre.

Az ókori pelaszgok, akik nem voltak ősei a görögöknek, de időben megelőzték őket az ókori Görögország területén, hársfadarabokból jósoltak, és hársfaháncsra rótták a pelaszg írást.

Ovidius vetette a görög *Filemon és Baucisz* történetét papírra, akik Zeuszt és Hermészt befogadták otthonukba, miután gazdag szomszédai elutasították az áruhás utazókat. Az idősebb házaspár melegsívűsége és vendégszeretete miatt az istenek jutalomban részesítették őket. A pár vágya az volt, hogy életük végéig együtt maradjanak, és egyszerre haljanak meg. Kívánságukat teljesítették, és egyszerre bekövetkező haláluk után tölgygé (Filemon) és hársá (Baucisz) változtak (1. ábra).

1. ábra. *Philemon és Baucis* (Janus Genelli festménye, 1810 – Forrás: Wikimedia)

¹ egyetemi docens SoE, Erdő- és Természeti Erőforrás-Gazdálkodási Intézet

² igazságügyi szakértő

2. ábra. Laima, a sorsistennő (Forrás: Vikobelo)

A görög mitológia hársaival rokon vonásokat mutatnak az európai mondák hársa is.

Számos szent fa és liget kötődik a kereszténység előtti germán népek településeihez. A hársról úgy gondolják, hogy a kereszténység előtti időszakban Freyja, az igazság és szerelem, a szépség és a termékenység anyaiszennőjének szent fája volt, úgy, mint Thornak a szent tölgy.

A balti mitológiában Laima, a sorsistennő otthona egy hársfa ürege volt, ahol a döntéseit kakukk képében hozta (2. ábra). Más források szerint hársfa-seprűn lovagol. A litván nők áldozatot mutattak be és imádkoztak a hársfák alatt szerencséért és termékenységért. Tisztelettel kezelték a hársfákat és úgy beszéltek velük, mint az emberekkel.

Közép-Európában a hárs a szláv szerelemistennőnek, Kraszopaninak a fája.

Kelet-Európában sok helyen úgy gondolták, hogy összekötő kapocs az élet és a halál között.

Lengyelországban a hársat a házak elé ültetik, hogy elűzzék a gonosz szellemeket és a villámlást. Több kultúrában is elterjedt az a hiedelem, hogy ebbe a fába nem csaphat bele a villám. A lengyel Święta Lipka, „Szenthárs” a legrégebb lengyel Mária-búcsújáró hely. A legenda szerint a XIV. században egy ottani halálraítélt cellájában megjelent a Szent Szűz, és azt a tanácsot adta, hogy faragja ki hársfából az ő képmását a gyermek Jézussal. Emberünk egyetlen éjszaka elkészítette a szobrot, amelyet a bírák égi jelnek fogtak fel, és szabadon engedték az ítéltet.

A Nibelung-énekben Siegfried a sebezhetetlenségét egy sárkány vérében megfürödve nyeri el, fürdés közben azonban egy hársfalevél tapad a két lapockája közé (3. ábra), ahol nem éri a bőrét a vér és így egy foltnyi helyen sebezhető marad.

Szent Hildegard sikeresen küzdött le a pestist egy zöld köves gyűrűvel, ami alatt hársdarabka volt pókhálóval körülszőve.

Hazánkban utak melletti szakrális kisemlékek, valamint templomok, kolostorok mellé nagyon gyakran ültettek hársakat.

Az általános német jogban „bíróági fa” olyan fa, amely alatt a középkorban és a kora újkorban rendszeresen tartottak ítélezést. Ilyen fák a leggyakrabban tölgyek, és hársak voltak. Az úgynevezett „vérhárs” alatt elítélteket az ítélet után azon nyomban felakasztották. Ezek a fák általában a táj kiemelkedő pontjain, kastélyoknál, templomoknál vagy dombokon álltak, sokszor ugyanazok voltak, mint amik mitológiai vagy misztikus jelentéssel bírtak a kereszténység előtti pogány időkben. Volt köztük úgy-

3. ábra. Siegfried megfürdik a sárkány vérében, hátán a hársfalevél (Forrás: blogspot.com)

nevezett szabadságfa is. Ha valaki menekülés közben elérte ezeket, azt már nem lehetett elfogni és elítélni.

A németeknél a hársfának, akárcsak magának a már említett Freyja istennőnek, jósló és gyógyító ereje volt, és így igazságosságra és méltányosságra ösztönöz. Az ítéletek esetenként a következő mondattal zárultak: „A hársfa alatt kiadva”, azaz a „Judicium sub tilia”.

Az igazságszolgáltatás helyeit általában hét hársfa vette körül, amelyek szintén gyakran a kereszténység előtti szentélyekre és távoli helyekre utaltak vissza. (Érdekes, hogy az ötvöskönyi nagylevelű hársnak is „Héthárs” az egyik megnevezése.)

Ezeknek a fáknek közös jellemzőik, hogy nagyon idős fák, amelyek magá-

nyosan állnak egy jól látható helyen, egy falu közelében, vagy akár a régi falu központját alkotják.

Később ezek a helyek gyakran szolgáltató találkozóhelyül. Egyes területeken a falubelinek a hársfa alatt olvasták fel a hivatalos értesítéseket.

A táncoló hársak

Ez a hagyomány egybeesik a balti, illetve több közép-európai szokással, amiben a hársfák gyűléshelyek, kulturális központok voltak – ünnepeket, esküvőket és táncmulatságokat is tartottak alattuk –, ahol az igazságszolgáltatás és az áldozatok bemutatása is zajlott.

Gyakran, főleg német nyelvterületen, a falu a hársfa alatt tartotta az ünnepeit. Az ilyen fákat tánchársnak, táncoló hársnak (Tanzlinde) nevezték, sőt, magán a méretes fán, az ágai között alakítottak ki úgynevezett „hársfatermeket”, ahol a korlátot is hársajtásból készítették. A vidám nyüzsgés helye a fa volt. A zenészek is itt játszottak. A vázágakat a biztonság kedvéért alátámasztották, és a táncparkett sem a fán, hanem beépített fagerendákon nyugodott (4. ábra).

Napjainkban Németországban a kulturális egyesületek vállalták, hogy felelevenítik a „táncoló fák” szokását. A németországi Limmersdorfbán áll a Német Tánchárs Múzeum, mely a hagyományörzésen túl átfogó leltárt is készít a táncoló hársokról.

A hárs a heraldika elemei között is ismert, így például arany hársfalevelek díszítik Luxemburgi Zsigmond fekete sas-tollas sisakdjézét, a Szlovák Köztársaság címerében pedig a kis rajz hársfalevél, mivel a hársfa Szlovákia nemzeti fája.

Ismert, történelmi jelentőségű hársfák

A kertépítészeti vonatkozásokat (igaz, a kislevelű hársra) Konkolyiné (1997) dolgozta fel, az akkori Év fája rovatban. Ez nagyrészt helytálló a nagylevelű hársra is, itt csupán néhány további adatot említünk.

A francia forradalom alatt (La République = az Első Köztársaság) a városok szívébe, több ezer nagylevelű hársat ültettek, mint a szabadság jelképét.

Szlovénia függetlenségének elnyerése után a Najevska Lipa hársfa adott otthont a szlovén államférfiak első találkozójának, amely aztán hagyománnyá is vált.

4a ábra. „Tanzlinde” Galenbeckben (Mecklenburg-Elő-Pomeránia tartomány – Forrás: Fotocommunity)

4b ábra. Egy Tanzlinde hársfaterme (Forrás: Brohmerberge.de)

A hársakat mindig nagy tisztelet övezte Magyarországon is. Korunk nagy hársfái esetében nem egyszer találkoztunk Mátyás király, Rákóczi, Széchenyi nevével, hogy csak a legnagyobbakat említsük. A fertődi Esterházy-kastélypark (Lési-erdő) alléi (nyiladéka) mentén korábban hársak álltak, amelyek közül már csak a Bagatelle körüli hársak láthatók.

A somogyi Ötvöskőnyi kastélyparkjában található hazánk – mellmagassági kerület és törzsátmérő szerint – legnagyobb hársfája, egy nagylevelű hárs (5. ábra). Történetéhez számos história fűződik. A legenda szerint a tatárok elől menekülve ennek a fának a tövében húzta meg magát IV. Béla királyunk. A faluban található tábla Héthárs névvel illeti, melynek hátterében az áll, hogy egyes elképzelések szerint a területen hét hársfa állt, amelyek a hét vezér emlékét őrizték egykoron.

Odvában több ember is kényelmesen elfér, amelyet a hozzá kötődő le-

gendák is megőriztek. Az egyik tulajdonos családtagja, Chernelné asszony a két világháború között kártyapartikat rendezett a fa hús belsejében. Aztán az 1950-es évek közepe táján egy cigány család húzta meg magát benne átmenetileg, és az általuk rakott tűztől a fa kigyulladt, és részben leégett.

A süttöi Rákóczi fája elnevezés a helyiek egy része szerint pontatlan, mivel a fejedelem nem járt itt, csak Vak Bottyán kuruc vezér és csapatai. A fa a falut átszelő főút melletti parkban áll. Egykor a fa árnyékában is zajlott a messze földön híres süttöi kőfaragás. A helyiek már ekkor megbecsülték a fát, Hősök parkjaként körbe is kerítették.

Szépirodalom

Ha a tölgy a férfi, akkor a hárs a női princípium; a báj, a boldogság kifejezője. Illatos virágának gyógyító ereje van, szív alakú levele révén pedig a barátság, a szeretet és a szerelem jelképe. *Walter von der Vogelweide* (prüderiával nem vádolhatóan) is így használta lovagi énekében:

*A hársfaágak / csendes árnyán,
ahol kettőnknek ágya volt,
ott láthatjátok / a gyeppárnán,
hogy fű és virág meghajolt.
Fölöttünk az ág bogán / Ejbajahuji!
dalolt ám a csalogány!*

(fordította Babits Mihály)

A hársfaágak csendes árnyán, ahol kettőnknek ágya volt, ... kezdetű versében a szeretők fája, de a Carmina Buranában is ilyen értelemben szerepel.

Általános iskolában korábban tananyag volt, de ma is ismert *Franz Schubert* több, hársról írt dala közül az egyik, „A ház előtt a kútnál” kezdetű dal:

*A ház előtt a kútnál
Egy régi hársfa állt.
Alatta megpihenve,
de sokszor álmodám.*

*Kérgébe hányszor véstem,
Kedvesem nevét,
Ide húzódtam mindig.
Ha bú vagy öröm ért.*

A hársat több magyar népdal is említi, sőt, katonanóták, amit e sorok katonaviselt olvasói bizonyára fel tudnak idézni: *Diák kislány, napkelet hajnalán,
A hárs alatt, vártam rád oly sokat.
Ott voltunk boldogok,
Hol az öreg Tisza ballagott,
Szívtuk az öreg hárs illatát,
Egymás karja közt, Babám.*

A műelemzés nem éppen Erdészeti Lapokkal kompatibilis műfaj, de annyit érdemes megfigyelni, hogy mindegyik szövegben visszaköszön a mítoszok hársainak tulajdonságai: szerelem, megnyugvás, anyai magába fogadó adottság.

A hárs előkerül az operákban is. Händel *Xerxész* című operájában a főhős, Xerxész, a magyar szövegben a Hársról szóló világhírű áriát adja elő. Azzal ne foglalkozunk most, hogy a „300” című film miatt Xerxészről milyen kép él többségünkben (kigyúrt, öblös hangú, kissé arrogáns figura, akin temérdek ékszeren kívül semmilyen ruha sincs), de az ária gyönyörű, még úgy is, hogy a hárs csak a magyar szövegben szerepel, ugyanis az eredetiben platánról van szó.

És ha már a profán felé indultunk el, meg kell említeni (Dua Lipa után) immár a popkultúra másik „csúcsát”, a moldáv O-Zone formáció „Dragostea Din Tei” dallamtapadásra ösztönző szerzeményét, amelynek jelentése: „Szerelem a hársfák alatt”. Aki kíváncsi rá, keressen fel minket, némi honoráriumért elénekeljük.

Köszönetnyilvánítás

Jelen publikáció a „GINOP-2.3.3-15-2016-00039 – Fás biomassa természeti feltételeinek vizsgálata” című projekt támogatásával valósult meg. 🍀

5. ábra. Az ötvöskőnyi nagylevelű hárs (A szerzők felvétele)